

عوامل موثر در شکل گیری هسته اولیه شهرستان بجنورد و توسعه آن در پس از اسلام (اوایل طاهریان تا اواخر قاجار)

۱-مهرداد مظاهری کوکبی ۲-مهسا مکرمی ۳-اکرم رنجبر ۴-حلیمه حیدری ۵-حسن جعفری

۱- دانشکده فنی و حرفه ای پسران بجنورد (دارالفنون) mehrdad.mazaheri73@yahoo.com

۲-دانشکده فنی و حرفه ای دختران بجنورد(انقلاب) engineerm222@gmail.com

۳-دانشگاه آزاد اسلامی واحد گنبد ranjbar.ghazal@yahoo.com

۴-دانش آموخته دانشگاه پیام نور واحد شیروان hidarielahe60@yahoo.com

۵-دانشکده فنی و حرفه ای پسران(دارالفنون) hassan.jafari73@yahoo.com

چکیده

معماری در ایران سابقه دیرپایی دارد که شناسنامه معتبر این مرز و بوم می باشد و طبیعت اقلیمی ایران در این زمینه تاثیر خود را بر فاتحین و مغلوبین به بارز ترین شکل خود جلوه کرده است. ایران در طی دوران پرفراز و نشیب خود تحولات چشم گیری را داشته ،اما دارای ویژگی های خاصی است و در هریک از دوران تاریخی تغییراتی به خود دیده ، ولی اصول آن را حفظ کرده است، که شکل گیری شهر در آن از این مهم مستثنی نمی باشد. روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی در نظر گرفته شده، که به منظور استخراج دقیق تر، هسته شهرستان بجنورد در پس از اسلام با مطالعات کتابخانه ای و میدانی مورد مطالعه قرار گرفته. از یافته های این مقاله می توان به شکل گیری هسته شهرستان بجنورد و توسعه آن پس از اسلام در دوران مختلف تعمیم داد.

واژه های کلیدی: معماری، ادوار پس از اسلام، تاریخ، شهر، بجنورد

مقدمه

سکونتگاه انسان ها در طول دوران های مختلف دستخوش تحولات و تغییرات زیادی شده است. این تحولات براساس پیشرفت های علمی و تکنولوژی و بدنبال آن تغییر در نحوه معیشت و نوع فعالیت های انسان بوجود آمده. آثار معماری شاخص بازمانده از تمدن های گذشته هر یک تابع شرایط ویژه ای خاص خود پدید آمده اند، مانند: شرایط اقلیمی، تاریخی، سیاسی، اجتماعی، مذهبی و اقتصادی و به فراخور و کاربردی که آن اثر معماری داشته، موثر بوده است.

هنر در ایران به قدمت تاریخ است و معماری از کهن ترین هنرهاست. رونق و اعتلای معماری در ایران گواه آن است که این سرزمین از کانون های نخستین شهرسازی و مهندسی بوده است. این گواهی را بنا هایی که از میان زمان های کهن با سیمای غبار آلود سر بیرون کشیده اند تایید می کنند.

بیان مسله

امروزه اهمیت و ضرورت توجه به تاریخ در ادوار مختلف و نحوه اثر گذاری هر یک بر شکل گیری هسته شهرها لازمه شناخت هر مرز و بوم می باشد. پیدایش معماری توسط انسان تحولی شگرف در زندگی بشر به وجود آورد، که این مهم در قرن های مختلف شکل گرفته تا منجر به پیدایش هسته اولیه شهرها در ادوار مختلف گردید.

حال با توجه به سوالات مطرح شده در بخش آتی و اهمیت موضوع به بررسی آنها می پردازیم تا نهایتا منجر به پاسخی صحیح در جهت رد یا تایید فرضیه های مطرح شده گردد.

سوالات تحقیق

از جمله سوالاتی که در خصوص عوامل موثر در شکل گیری هسته اولیه شهرستان بجنورد و توسعه آن در پس از اسلام ذهن نگارندگان را به خود معطوف داشته عبارت اند از:

- ۱- تا چه میزان هسته شهرستان بجنورد در پس از اسلام تکامل یافته است؟
- ۲- آیا در ادوار مختلف، شهرستان بجنورد در پس از اسلام آن طور که باید گسترش یافته؟
- ۳- شهرستان بجنورد در زمان صفوی چگونه بوده است؟
- ۴- آیا شهرستان بجنورد در زمان قاجار حالت دفاعی خود را حفظ کرده است؟

فرضیات

پژوهش حاضر که در عوامل موثر در شکل گیری هسته اولیه شهرستان بجنورد و توسعه آن در پس از اسلام، فرضیات، مطرح شده، تا نهایتا در متن پژوهش، درستی یا عدم صحت هر یک مورد بررسی قرار گیرد.

فرضیه اول: به نظر می رسد هسته شهرستان بجنورد در دوران پس از اسلام شکل تکامل یافته به خود گرفته است.

فرضیه دوم: به نظر می رسد شهرستان بجنورد در ادوار مختلف به طور یکسان تکامل نیافته است.

فرضیه سوم: به نظر می رسد شهرستان بجنورد در زمان صفوی قلعه ودژی محکم بوده است.

فرضیه چهارم: به نظر می رسد شهرستان بجنورد در زمان قاجاریه حالت دفاعی خود را حفظ نکرده است.

اهداف و ضرورت تحقیق

نگاهی به تاریخ هر شهر و دیار لازمه دوام و قوام هر مرز و بومی می باشد که شکل گیری شهرها در دوران مختلف بعد از اسلام از این مهم مستثنی نمی باشد. که می توان ضرورت این تحقیق را اینگونه دانست: ۱- شناخت شکل گیری هسته اولیه شهرستان بجنورد ۲- میزان تاثیر گذاری هر یک از دوران مختلف

روش تحقیق

روش این پژوهش بر اساس هدف کاربردی و بر اساس ماهیت تحلیلی-توصیفی می باشد، که سعی گردیده عوامل موثر در شکل گیری هسته اولیه شهرستان بجنورد و توسعه آن در پس از اسلام مورد بررسی قرار گیرد.

روش گردآوری اطلاعات

با توجه به اهمیت تحقیق سعی گردیده از روش های متنوعی در جهت گردآوری اطلاعات استفاده گردد.
- روش کتابخانه ای : در این روش با مراجعه به کتابخانه های دانشگاه ها و سازمانهای مرتبط و استفاده از کتاب های فارسی و لاتین اطلاعات لازم گردآوری شده است .
- روش میدانی : در این روش با مراجعه به محدوده تحقیق و بازدید از محل و تهیه تصاویر موجود به جمع آوری اطلاعات مورد نیاز اقدام گردیده است.

پیشینه تحقیق

- ۱- صنیع الدوله- در کتاب <مطلع الشمس> (۱۳۶۲) این گونه نوشته است: << اهالی بجنورد می گویند در محلی که قلعه ی عزیز و امام زاده سلطان سید عباس واقع شده، شهری بوده موسوم به چرمغان، در کمال آبادی، این شهر را مغول ها در غلبه بر خراسان خراب کرده اند. این نام که تلفظ آن در گویش مردم بجنورد چرمغان (چهار مغان) است، علاوه بر شهر نهفته در زیر خاک مجاور مرقد سلطان سید عباس (معصوم زاده) به رودی که از چشمه ی بش قارداش سرچشمه گرفته و وارد شهر بجنورد می شود نیز، اطلاق می گردد >> [۱]
- ۲- توحیدی، کلیم الله (۱۳۶۴) می نویسد: << تولی خان دوم، همان کسی است که شهر بجنورد را به یادگار قلعه ی بجنگرد سابق، از توابع چخور سعد آذربایجان بنا نهاد >> [۷]
- ۳- غلامی، غلام حسین (۱۳۹۴) در پژوهشی تحت عنوان بهره گیری از ظرفیت احیای بنا های تاریخی در عمران و توسعه پایدار شهر (نمونه موردی مقبره شهدای بجنورد)، در اولین کنفرانس ملی عمران و توسعه پایدار، به این مهم دست یافت که اثر تاریخی در گسترده ترین مفهوم، از آن همه ی انسان هاست و هر انسانی حق دارد آنرا بفهمد تا در برابر آن احساس مسئولیت کند. [۱۱]
- ۴- یدی، پویان وهمکاران (۱۳۹۴)، در مقاله ای تحت عنوان، تحلیلی بر روند تحولات معماری و شهرسازی اسلامی در طول زمان، با نگاهی به ایران، در اولین کنفرانس ملی مهندسی عمران و توسعه پایدار ، به این نکته دست یافته اند که: سرزمین های گوناگون همواره در اعصار مختلف و تحت تاثیر فرهنگ، مذهب و شرایط خاص جغرافیایی خود اقدام به ساخت شهرهایی با فضا ها و

معماری منحصر به فرد نموده اند، که در این میان شهرهای کشورهای اسلامی به لحاظ دارایی از فرهنگ غنی خود به نوعی فراتر از سایر شهرها عمل نموده اند. [۲۰]

تعاریف و مبانی نظری

تاریخ

تاریخ را بازگو کردن کلیه اعمال گذشته انسان می‌داند، به گونه‌ای که نه تنها در جریان وقایع قرار می‌گیریم، بلکه علت وقوع آن حوادث را نیز بازمی‌شناسیم. [۱۸] به عبارت دیگر، هدف تاریخ علاوه بر اینکه معرفت به افراد انسان است، آگاهی به روابط اجتماعی او در گذشت روزگار را نیز هست. منظور از «اجتماعی» در واقع کل اموری است که در حیات آدمی مؤثر است، نظیر امور اقتصادی، مذهبی، سیاسی، هنری، حقوقی، نظامی و علمی [۱۵]. ای. ای. اچ. کار علم تاریخ را علم شناخت و تفسیر گذشته انسان‌ها در پرتو حال می‌داند که بر اساس روش‌ها، گزینش‌ها و تفسیرهای مورخان به دست می‌آید و قابلیت پیش‌بینی کلی ندارد، بلکه مشروط و جزئی و احتمالی است. [۱۲]

شهر

شهر سکونت‌گاهی، نسبتاً بزرگ و دائمی است [۲۱] محلی است با حدود قانونی که در محدوده جغرافیایی بخش، واقع شده و از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و سایر عوامل، دارای سیمایی با ویژگی‌های خاص خود، بوده [۱۴]

معرفی منطقه مورد مطالعه

موقعیت جغرافیایی شهر بجنورد

شهر بجنورد بین ۳۷ درجه و ۲۷ دقیقه و ۲۷ ثانیه تا ۳۷ درجه و ۲۹ دقیقه و ۳۱ ثانیه عرض شمالی و ۵۷ درجه و ۲۱ دقیقه و ۳۶ ثانیه طول شرقی گسترده شده و ارتفاع آن از سطح آبهای آزاد ۱۰۷۰ متر است. [۶]

وجه تسمیه ی بجنورد

خاستگاه نخستین شهر محلی بنام (جر) یا (جرمگاه) یا (جرمغان) بوده که در اثر حمله ی مغول به کلی از بین رفته است. [۲] بوزن جرد بتدریج تبدیل به بجنورد شد که این محل نیز حدود ۴۰۰ سال پیش در اثر زلزله تخریب و شهر به محل فعلی منتقل شد [۹] کلنل بیت در سفرنامه ی خراسان و سیستان نوشته است: <<در شمال این شهر خرابه های یک شهر قدیمی دیگر به چشم می خورد که به آن Bizhan می گفتند>> [۳] که این در حقیقت تایید نام بیژن می باشد . همچنین آمده است که بجنورد در اصل بیژن گرد تلفظ می‌شده است و این اسم بسیار قدیمی مینماید زیرا گرد به معنی شهر و آبادی است و بنابراین بجنورد شهر بیژن معنی می شود بیژن گرد بعدها به بوزن گرد و بوزن جرد تغییر شکل می یابد [۱۰]

هسته تاریخی شهرستان بجنورد

در حقیقت شمال خراسان محصور در میان دو بیابان بزرگ در جنوب و شمال است (دشت کویر و کویر لوت در جنوب و شن زار های وسیع آسیای مرکزی و صحرای قراقوم در شمال) نقشه های اقلیمی جهان باند کم عرضی (حدود ۱۰۰ کیلومتر) را به طول حدود ۴۰۰ کیلومتر در شمال خراسان قدیم با علامت اختصاری (CSD) (اقلیم مدیترانه ای) نشان می دهد. [۴]

هسته اولیه شهر در محلی بنام (جرمغان) قرار گرفته بود که در هجوم مغولان به خراسان به کلی از بین رفت و پس از آن شهر در جایی بنام (بیژن یورت) (بیژن گرد) بوجود آمد که به مرور زمان اهمیت خود را از دست داد، در حال حاضر در شمال غرب قرار دارد و آثار آن تنها خرابه قلعه باقی مانده است [۱۶] گرچه در محدوده دشت بجنورد که شهر بجنورد در آن واقع است به شواهد تاریخی زیادی بر می خوریم که حکایت از وجود زیستگاه های متعددی از دوران بسیار قدیم دارد، لیکن قدمت کنونی شهر بجنورد بیش از ۳۰۰ سال نمی گذرد.

بجنورد در ادوار مختلف

طاهریان، صفاریان سامانیان

در قرن سوم هجری با تسلط دولت صفاریان بر طاهریان راهی جهت یورش یعقوب لیث به مناطق طبرستان از منطقه ی بجنورد هموار می گردد که طی دو مرحله یعقوب لیث از منطقه بجنورد راهی طبرستان می شود. تاریخ نویسان معتقدند قرار گرفتن منطقه بجنورد در قرن چهارم هجری تحت اداره و کنترل سامانیان نتایج مثبتی به بار آورد و زمینه ی مناسب جهت رونق تمدن و فرهنگ مناطق مختلف به ویژه خراسان را فراهم ساخت. سامانیان در سال ۲۸۷ بر سراسر خراسان مسلط شدند و تا سال ۳۹۰ خراسان تحت حکومت آنان باقی ماند. ابن حوقل در سفرنامه اش اسفراين را آخرین عمل نیشابور می نامد، ولی در قرن چهارم هجری ضمن نظری که به مناطق شمالی خراسان داشته، جز اسفراين از دیگر مناطق و نواحی همجوار ذکری نمی کند [۲] مقدسی نیز در قرن چهارم هجری از جرمقان یاد نموده است وی منطقه بجنورد و جرمقان را جزئی از ناحیه نساء برشمرده و معتقد است که از مرکز نساء تا شهرک چرمغان نه مرحله راه فاصله بوده است [۱۹]

غزنویان، سلجوقیان، خوارزمشاهیان

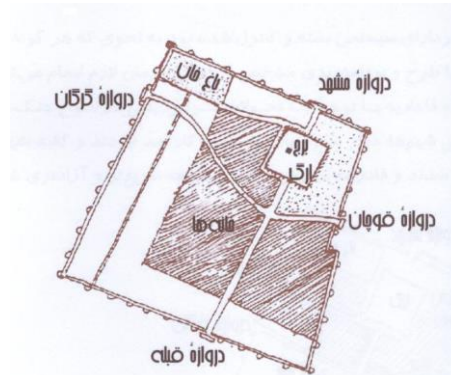
با روی کار آمدن غزنویان در خراسان، سلطان محمود غزنوی کشتار و غارت شیعیان را آغاز کرد. در این دوره آن چنان ستمی رواج گرفت که بسیاری از نواحی خالی از سکنه گردید. در سال ۴۳۰ سلجوقیان خراسان را تصرف کردند و منطقه ی بجنورد نیز جزو متصرفات آنان شد. پیروان حسن صباح به نام اسماعیلیه در این عصر قلعه ی دخترها (قزله قلعه ها) و در قلاع سنگی جنوبی قله ی سالوک می باشد. که همچنان از استحکام خوبی برخوردار است. [۲] با استفاده از آشفته گی های پایان عصر سلجوقیان، دولت خوارزمشاهیان در شمال خراسان بزرگ نهاده شد و زمینه های ترقی و اقتدار آن دولت فراهم گردید و تأثیر اساسی و مستقیم بر منطقه بجنورد گذارد. [۱۹]

مغولان

مغولان در قرن هفتم هجری موفق شدند مناطق وسیعی را بر متصرفات خویش افزوده و حاکمیت و استقلال سیاسی - نظامی ایران را نابود سازند. منطقه بجنورد نیز نتوانست از این ویرانگری در امان بماند و می توان گفت تمامی دستاوردها و پیشرفتهای منطقه پس از قرن چهارم هجری دستخوش فنا و تباهی شد [۱۹] پس از فرو کش نمودن امواج خشونت و تهاجم ناشی از تاخت و تاز اقوام ترک به تدریج اندیشه بهره برداری از این سرزمین نزد فاتحان آن قوت گرفت، و امکان آبادی و تجدید حیات برخی از نقاط مساعد در شمال خراسان فراهم شد. معمولاً امکان آبادی و احیای سرزمین ها به نقاطی محدود می شد که در مسیر ارتباطی با سرزمین های اصلی مهاجمان ترک در شرق باشند. از این رو مسیر اصلی جاده ابریشم مورد توجه ویژه قرار گرفت. بدین ترتیب تعداد بیشتری از مراکز جمعیتی دوباره احیا شد. [۲] از سال ۶۱۷ که چنگیز به ایران و از جمله خراسان دست یافت تا سال ۹۰۶ که بساط تیموریان برچیده شد، ۲۹۰ سال به طول انجامید. جانشینان تیمور با همان انگیزه ای که بیان شد، توجه خاصی به خراسان نمودند و در مسیر جاده ای ابریشم به عمران و آبادی بیشتری پرداختند [همان]

صفویه

جد یار محمدخان سهام الدوله دولیخان شادلو (یکی از امرای کرد طایفه شادلو) شهر بجنورد را بنا کرده است جد اعلائی این سلسله، قورچی یوسف نام داشت که شاه عباس او را حاکم اکراد طایفه شادلو کرد [۱۳] دولیخان شادلو پس از پی ریزی شهر خیابان کشی نموده و ارگ و تشکیلات حکومتی در آنجا پیاده می کند. بنابر این بجنورد در این زمان مرکز فرماندهی ایل شادلو در حکم قلعه و دژی بوده است نه بیش از آن. دلایل حضور کردها در شمال خراسان روشن است. ارگ روی تپه های بنا شده است که حدود یکصد و پنجاه یارد مربع وسعت دارد. فاصله آن با دروازه شمالی یکصد یارد است زمینی با شیب ملایم به سمت جنوب، پایین می رود [۱۷] هسته اولیه شهر بر ارتفاعات شمال شرقی دشت بجنورد در محل ساریان محله قرار داشت. شهر بجنورد بر حسب ضرورت آن زمان مانند سایر شهر های احداث شده، بر خوردار از ویژگی های کالبدی دوره صفویه در شمال خراسان بود. با برقراری نسبی آرامش بعد از اسکان کرمانج ها در شمال خراسان در دوره صفویه و ایجاد شهر های جدید توسط حاکمان کرمانج، روند ترقی و آبادانی تا حدود زیادی به منطقه بازگشت. در حقیقت در دوره ی صفویه بازسازی بیشتر شهرهای ویران شده در خراسان شمالی توسط کردها صورت گرفت. [۲]

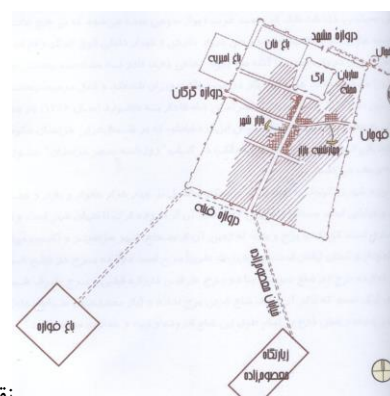
نقشه شهر بجنورد با استفاده از تقسیم ترسیم مک گریگور. (ماخذ: کتاب سفری به ایالت خراسان) [۱۷]

این ساختار نمای یک شهر نظامی را تداعی میکند که داشتن ارگ حکومتی بر روی تپه ی مشرف به شهر، همچنین محله ی مسکونی پیرامون آن که به وسیله ی دیوار دومی حفاظت می شد علاوه بر آن وجود فضا های درخت کاری شده در اطراف بافت مسکونی و افزایش توان امنیتی هرگونه امکان توسعه در اراضی مذکور نیز پیش بینی شده است. ارگ حکومتی بر فراز تپه و نزدیک ضلع شمالی به وسیله ی برج و بارو، خندق و برج دیدبانی (برج منظر) در وسط آن حفاظت می شده است. بازار اولیه از دروازه قوچان در ضلع شرقی تا دروازه ی گرگان در ضلع غربی امتداد داشته است. دروازه ی قبله که در ضلع جنوبی قرار داشته ، به وسیله ی خیابان به ارگ شهر منتهی می شده است. در حقیقت علاوه بر برج و بارو و خندق در چهار دروازه، دو مسیر متقاطع که دروازه های شهر را هم مربوط می ساخته است، عناصر اصلی کالبد شهر را تشکیل می داده اند [۲]

قاجار

در این دوره، بجنورد مورد توجه پادشاهان قاجار قرار گرفت. [۲] در زمان یار محمد خان حکمران مقتدر شادلو به طول ضلع غربی شهر افزوده می شد. وی عمارت ها و باغ های زیادی در بجنورد بنا کرد [همان]. شهر بجنورد را میتوان به شکل مربعی توصیف کرد که به فاصله دو مایل از کوهستان شمالی قرار گرفته است. در ضلع شمالی تپه های است که شهر در اطراف آن ساخته شده و بر فراز آن اقامتگاه ایلخانی است، که طبق معمول ارگ شهر نامیده میشود. از چهار طرف دیواری نسبتاً خوب شهر را محصور کرده که در مقایسه با بخش مسکونی، زمینهای وسیعی را احاطه کرده است. به گونهای که در ضلع جنوبی و غربی فضاهای باز و وسیعی تقریباً بطور کامل غیر مسکونی باقی مانده است. این فضاها با دیوارهای داخلی از بخش مسکونی جدا شده اند. در سمت غرب، دیوار سومی دیده میشود که به هیچ علتی، از باغ خان به سوی جنوب کشیده شده و بین دیوار خارجی داخلی فوقالذکر، واقع است. شهر چهار دروازه دارد. با آنکه شهر سه دیوار دفاعی دارد، قادر به مقاومت چندانی نباید باشد. زیرا حصارها مانند هر جای دیگر در این مملکت ویران شدهاند و قابل مرمت نیستند. آب شهر را به آسانی میتوان قطع کرد و در ضلع شمالی، قسمتهایی از ارتفاعات بر شهر مشرفند. در بخش جنوبی خیابانی که به ارگ منتهی میشود، رودخانه کوچکی جاری است. در اینجا چند درخت کاشته شده که سایه های دلپذیر ایجاد کردهاند [۱۷].

نهایت شکوه و آبادی شهر بجنورد در دوره حکومت یار محمد خان (سردار مفخم) تجربه شده است. [۲]

نقشه بجنورد در دوره قاجار (ماخذ: طرح جامع شهر بجنورد - مشاورین پارت) [۵]

آثار مهم به جای مانده در این ادوار

آینه خانه و عمارت مفخم

-آینه خانه مفخم

بنایی که امروزه آینه خانه مفخم معرفی می شود، ساختمانی است رفیع و با شکوه که در شمال شهر بجنورد واقع شده است. این بنا از آثار منحصر به فرد عصر ناصری در شمال خراسان است که در گذشته داخل باغ بزرگی قرار داشته و همراه ابنیه ی دیگر از جمله عمارت مفخم- دروازه ورودی حوض خانه-باغ فواره و کلاه فرنگی تشکیل دارالحکومه مفخم را می داده است که عمارت کلاه فرهنگی بر اثر زلزله شدیدی که در بجنورد رخ داد ، تخریب شد و هم اکنون تنها آینه خانه و عمارت مفخم بجای مانده است [۸]

-عمارت مفخم

بنای عمارت مفخم بزرگترین و شاخص ترین اثر تاریخی دوره قاجار در استان خراسان شمالی در مرکز بجنورد به شمار می رود. این اثر ارزشمند در بین سال های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۸ هجری در زمان حکومت ناصرالدین شاه قاجار به دستور یار محمد خان شادلو (سردار مفخم) ساخته شد. [۸]

سمت راست آینه خانه و سمت چپ عمارت مفخم (ماخذ:نگارندگان ۱۳۹۴)

باغ و کوشک علی آباد

در سه کیلومتری شمال شرقی بجنورد و در جنوب روستای علی آباد باغ بزرگی با درختان کهنسال نمایان است که در زمره ی باغ های ارزشمند ایرانی به شمار می رود. [۸] متأسفانه در چند سال اخیر به دنبال قطع قطور ترین درختان چنار بجنورد در این

باغ، و عدم توجه وارثان و مالکان جدید، این باغ به سرعت تخریب شد. [۲] در این باغ خرابه های عمارت دو طبقه ای دیده می شود که در روزگاری نه چندان دور از ابهت و شکوه خاصی برخوردار بوده است [همان].

نمای باغ و کوشک علی آباد (ماخذ: نگارندگان)

عمارت بش قارداش

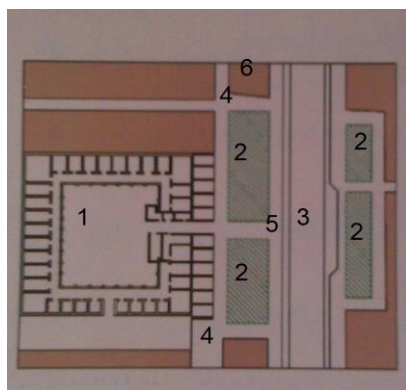
بنای مقبره بش قارداش در کنار مجموعه بش قارداش و در جنوب کوه و در منطقه ای بسیار خوش آب و هوا و پر آب در محلی مرتفع و صفا مانند ساخته شده و دارای شکوه و عظمت بسیار جالبی است و در دل این مجموعه وضعیت مناسبی دارد. [۸] شهر چرمغان بر روی رودخانه ای که از بش قارداش سرچشمه می گرفت، همچنین بر فراز تپه های شمالی این رودخانه، بنا شده بود [۲].

عمارت بش قارداش (ماخذ: نگارندگان)

سبزه میدان

مجموعه سبزه میدان همراه با کاروانسرا، حمام، بازارچه ها و قهوه خانه های اطراف آن یکی از الگو های زیبای بر جا مانده از ارتباطات و تعاملات انسان و محیط پیرامون آن را یاد آور می شود و همین امر ضرورت حفظ، احیا و شکل گیری مجدد فضا های این مجموعه را دو چندان نموده است. [۸] امروزه این میدان در رابطه ی مستقیم با میدان شهید که در بخش شمالی آن واقع شده است، قرار دارد. [۲] مجموعه سبزه میدان همراه با بنا های شکل گرفته اطراف آن به عنوان یکی از مجموعه فضا های شهری که به شکل سنتی و با کارکرد تاریخی خود هنوز هم نقش خود را در ارتباطات و تعاملات شهری حفظ نموده است. [۸]

سبزه میدان (ماخذ نگارندگان)

۱- کاروانسرا سبزه میدان ۲- سبزه میدان ۳- خیابان شهید بهشتی شمالی ۴- بازارچه ۵- ورودی ۶- حمام

آزمون فرضیات :

فرضیه اول : به نظر می رسد هسته شهرستان بجنورد در دوران پس از اسلام شکل تکامل یافته به خود گرفته است.
- پاسخ فرضیه اول: طبق تحقیقات انجام شده این فرضیه تایید می شود، زیرا این شهر از دوران صفویه به بعد شکل تکامل یافته پیدا کرده است.

- **فرضیه دوم :** به نظر می رسد شهرستان بجنورد در ادوار مختلف به طور یکسان تکامل نیافته است.
- پاسخ فرضیه دوم: این فرضیه تایید می گردد، زیرا بجنورد در هر دوره طبق خصوصیات همان دوره شکل گرفته.

فرضیه سوم: به نظر می رسد شهرستان بجنورد در زمان صفوی قلعه ودژی محکم بوده است.
- پاسخ فرضیه سوم: این فرضیه تایید می گردد، زیرا در این زمان بجنورد در حکم قلعه و دژی بوده است و نه بیش از آن.

فرضیه چهارم: به نظر می رسد شهرستان بجنورد در زمان قاجاریه حالت دفاعی خود را حفظ نکرده است.
- پاسخ فرضیه چهارم: این فرضیه تایید می گردد، زیرا در این دوران شهر از حالت دفاعی خارج شده و شروع به رشد و نمو شهری کرده است.

نتیجه گیری

دشت بجنورد از جمله مناطق مهم شمال خراسان قدیم است که با توجه به عوامل اقلیمی و موقعیت ممتاز ارتباطی آن در شمال در طول تاریخ همواره شرایط یک جانشینی را داشته و به طور ادواری تحت سیطره اقوام و عشایر وارد آمده. بررسی های تاریخی وجود چند کانون آباد و پرجمعیت را در این دشت نسبتاً کوچک مشخص نموده است، شهر چرمغان در تپه های جنوب دشت که قدمت آن به قبل از اسلام بر می گردد، خرابه های کهنه کند یا بیژن گرد در شمال غربی دشت که وجود تمدنی را از عهد قبل از

اسلام در این محدوده گزارش می دهد. با آن که از ساختار نخستین این شهر اثری بر جای نمانده اما تا حدودی می توان به وضعیت کالبدی این شهر پی برد. خواستگاه اولیه بجنورد بر مبنای نیاز های های دفاعی و نظامی بوده که وظیفه حفاظت از حمله صفحات شمالی را بر عهده داشته با ورود کردها در زمان صفویه امنیت مطلوبی بر شهر حاکم شد که سرانجام باعث شد حکمرانان ساختار اولیه شهر را پی ریزی کنند، در این زمان بجنورد در حکم قلعه و دژی بوده است و نه بیش از آن در زمان و با حکومت سردار مخم شهر از حالت دفاعی خارج شده و شروع به رشد خود کرده است.

قدردانی

با سپاس و قدردانی از پدری دلسوز، مادری ارجمند و برادری ارزشمند.
امید است این پژوهش بتواند گامی موثر در شناسایی شهر تاریخی بجنورد برداشته، و رسالت خود را آنگونه که باید به ظهور رسانیده باشد. (مهرداد مظاهری کوکبی)

مراجع

۱. اعتماد السلطنه (صنیع الدوله)، محمد حسن خان، مطلع الشمس به کوشش محمد پیمان، جلد اول و دوم، تهران، ۱۳۶۲
۲. انصاری مود، محمد حسین، در جستجوی هویت شهری بجنورد، نشر تهران، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهر ساری و معماری، ۱۳۸۹
۳. بیت کلنل، سرچارلز، سفرنامه خراسان و سیستان، ترجمه ی قدرت الله روشنی، انتشارات یزدان، ۱۳۶۵
۴. پایولی، محمد حسین، فاطمه، وثوقی، خراسان ژئوپولویک توسعه، انتشارات پایولی، ۱۳۸۳
۵. پارت، مهندسین مشاور، طرح تفصیلی شهر بجنورد، وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۳
۶. پورتال استانداری خراسان شمالی
۷. توحیدی، کلیم الله، حرکت تاریخی کرد به خراسان، دانشگاه فردوسی، ۱۳۶۴
۸. سازمان نظام مهندسی خراسان شمالی، معماری خراسان شمالی، انتشارات شالمو، ۱۳۹۰
۹. سیدی زاده احسان، عباسیان علی اکبر، بجنورد گار گاه شمالی خراسان، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد، ۱۳۷۲
۱۰. شریعتی، علی، راهنمای خراسان، نشر تهران، سازمان جلب سیاحان، ۱۳۴۵
۱۱. غلامی، غلام حسین، بهره گیری از ظرفیت احیای بنا های تاریخی در عمران و توسعه پایدار شهر (نمونه موردی مقبره شهدای بجنورد)، اولین کنفرانس ملی عمران و توسعه پایدار، تهران، ۱۳۹۳
۱۲. - کار، ای. ای. تاریخ چیست؟. ترجمه حسن کامشاد. تهران: خوارزمی، ۱۳۵۱
۱۳. لباف، رجبعلی، بجنورد پیش از اسلام، مجموعه مقالات سمینار بجنورئ شناسی به کوشش احسان سیدی زاده، ۱۳۷۱
۱۴. ماده ۴ قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری. مصوب ۱۵/۴/۱۳۶۲ مجلس شورای ملی
۱۵. مفتخری، حسین. مبانی علم تاریخ. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، ۱۳۹۱
۱۶. مقدم، محمد حسن خان، معروف به صنیع الدوله و اعتماد السلطنه، مطلع الشمس، با مقدمه و اهتمام: تیمور برهان لیمودهی، نشر) یساولی) فرهنگسرا، تهران، ۱۳۶۲
۱۷. مک گریگر، چارلز، شرح سفری به ایالت خراسان و شمال غربی افغانستان، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۶۶

همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران

یزد - بهمن ماه ۱۳۹۴

National conference of native architecture & urbanism of IRAN

۱۸. والش، ویلیام هنری، مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ، ترجمه ضیاءالدین علایی طباطبایی. تهران: مؤسسه انتشاراتی امیرکبیر، ۱۳۶۳
۱۹. هروی، جواد، شمال خراسان و منزلت تاریخی منطقه بجنورد، مجموعه مقالات سمینار بجنورد شناسی به کوشش احسان سیدی زاده، ۱۳۷۱
۲۰. یدی، پویان وهمکاران، تحلیلی بر روند تحولات معماری و شهرسازی اسلامی در طول زمان، با نگاهی به ایران، اولین کنفرانس ملی مهندسی عمران و توسعه پایدار، تهران، ۱۳۹۳

۲۱. *The Penguin Dictionary of Human Geography. London: Penguin (Goodall, B. (1987)*

Archive of SID